

AMIR TEMURNING YOSHLAR TARBIYASIGA OID QARASHLARI

Ilmiy rahbar: X.U.Samatov
TATU Samarqand Filiali
Kompyuter Injineriing fakulteti
KI23-02 guruh talabasi
TORAQULOV.A.A

Annotatsiya: ushbu maqolada Amir Temur hayoti, ijodi, shuningdek, manaviy merosi haqida fikr yuritiladi. Qilgan janglari va islom diniga qarashlari haqida ma'lumot beriladi.

Annotation: this article discusses the life, work, and spiritual heritage of Amir Temur. Information is provided about the battles he fought and his views on Islam.

Аннотация: в статье рассматривается жизнь, деятельность и духовное наследие Амира Темура, приводятся сведения о сражениях, в которых он участвовал, и его взглядах на ислам.

Kalit so'zlar: *Amir Temur, Tuzuki Temur, Temur tuzuklari, loy jangi, malfuzoti temuriy.*

Amir Temurning to'liq ismi Amir Temur Ibn Amir Tarag'ay Ibn Amir Barqul bo'lib, u 1336-yil 9-aprelda Shahrisabzda tavallud topgan. Mo'g'ullar 1369-1361 yillarda Movorounnahrda ketma ket ikki marta yurish qilgan. Ana shunday qaltis vaziyatda siyosiy kurash maydoniga yosh Amir Temur kirib keldi.

1360-yilda Tug'luq Temur tomonidan yuborilgan beklilar bilan kelishib Temur xon xizmatiga kiradi. U Kesh viloyatining hokimi etib tayinlandi. Lekin Movorounnahrning hukmdori etib tayinlangan Ilyosxo'ja bilan kelishmay qoladi. Shuning uchun 1361-yilning oxirida Temur mamlakatni tark etishga majbur boladi. Shu davrda Balx hokimi Amir Husayn bilan yaqinlashadi. Ular ittifoq tuzib mo'g'ullarni mamlakatdan quvib chiqarishga kelishib oladilar. Ularning eng yaqinlashuv davrlari 1362-1365 yillarni o'z ichiga oladi. 1363-yilda Tug'luq Temur vafotidan so'ng Ilyosxo'ja Mo'iliston xoni boladi. 1363-1364 yillar davomida Amir Temur va Amir Husayn qo'shinlari mo'g'ulga bir necha bor hujumlar qilib mo'g'ullarni Movorounnahrda quvib chiqaradi. Biroq, Movorounnahrni qo'ldan bermaslikni istagan Ilyosxo'ja 1365-yilda Movorounnahrda yurish qiladi hal qiluvchi jang 1365-yilning 25-mayda Toshkent va Chinoz o'rtasidagi chirchiq daryosi bo'yida boladi. Bu jang tarixda "loy jangi" nomini oladi. Jngda Amir Husaynning hiyonati

tufayli ittifoqchilar mag'lubiyatga uchraydi. Ilyosxo'ja Samarqandni egallashga yo'l oladi. Lekin Samarqandda sarbadiirlardan mag'lubiyatga uchrab orqaga qaytadi. Bundan habardor bo'lgan Temur va Husayn samarqandga o'tlanadi. Bu yerda Husayn ikki marta hiyonat qiladi. Temur bilan maslahatlashmasdan sarbadorlar rahbarlarini osib o'ldiradi.

"TEMUR TUZUKLARI" — Amir Temurning harbiy va siyosiy faoliyatidan ma'lumot beruvchi tarixiy asar. "Tuzuki Temur" va "Tuzukoti Temur" nomlari bilan atalgan. Amir Temurning "Tuzuklar" muallifi ekanligini e'tirof etadigan olimlar ko'pchilikni tashkil etadi. Bular orasida "Temur tuzuklari"ning inglizcha tarjimonlari va noshirlari Devi va Uaytlar, mashxur turk qomusiy olimi Shamsuddin Somiy, qo'lyozmalarning yirik tadqiqotchisi N.D. Mikluxo Maklaylar ham bor. Boshqa bir guruh olimlarning fikricha, asar 16—17-asrlarda Hindistonda yozilgan.

Asar 2 qismdan iborat. Birinchi qismda Amir Temurning tarjimai holi, ijtimoiy-siyosiy faoliyati, uning Movarounnahrda markaziy hokimiyatni qo'lga kiritishi, siyosiy tarqoqlikka barham berishi, markazlashgan davlat tuzishi, 27 mamlakatni, shu jumladan, Eron, Afg'oniston, Ozarbayjon, Gruziya va Hindistonni o'z tasarrufiga kiritishi, Oltin O'rda hukmdori To'xtamish, turk sultoni Boyazid I Yildirimga qarshi harbiy yurishlari, ulkan saltanatini mustahkamlash uchun turli ijtimoiy tabaqalarga nisbatan qanday munosabatda bo'lganligi buyuk sohibqiron tilidan ixcham tarzda bayon etilgan.

Ikkinchi qism mashhur jahongirning farzandlariga atalgan o'ziga xos vasiyat, pandnasihatlari va o'gitlaridan iborat. Unda davlatni idora etishda kimlarga tayanish, toju taxt egalarining tutumi va vazifalari, vazir va qo'shin boshliqlarini tanlash, armiyaning tuzilishi va jang olib borish qoidalari, sipohiylarning maoshi, mamlakatni boshqarish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliklarining burch va vazifalari, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning toju taxt oldida ko'rsatgan alohida xizmatlarini taqdirlash yo'sini va boshqa xususida gap boradi.

Asar Amir Temur davridagi o'zbek davlatchiligi tarixini o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. "Temur tuzuklari" ("Tuzuki Temuriy")ning fanda qayd etilgan ilk nusxasi eski o'zbek tilda bitilganligi ma'lum. Bu usmoniy turk hokimlaridan biri — Yaman hokimi Ja'far Posho (hukmronlik yillari 1607—12) ning kutubxonasidagi turkiy tilda yozilgan asar bilan bog'liq. "Tuzuki Temuriy"ning suz boshida keltirilishicha, o'rtaosiyolik Mir Abu Tolib Husayniy alAriziy atTurbatiy Makkai mukarrama va Madinai munavvaraga haj qilgan vaqtida asarni o'qishga muyassar bo'lgan va 1610-yil Ja'far Poshoning topshirig'i bilan uni fors tiliga o'giran. Bizgacha ana shu forsiy nusxa tosh bosmalar, zamonaviy nashrlar va

qo‘lyozmalar shaklida yetib kelgan. Husayniy Turbatiy forscha tarjimini 1637-yil bobuiy hukmdor Shoh Jahonga (1628—57) tortiq qilgan. Shoh Jahon tarjima bilan tanishib chiqib, unda ayrim noanikliklar va kamchiliklar topgan hamda yirik olim, Dekan viloyatining qozikaloni Muhammad Ashraf Buxoriyni (vafoti 1652-yil) huzuriga chaqirtirib, mazkur tarjimini mo‘‘tabar asarlar, xususan, Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"si va shunga o‘xshash muhim manbalarga solishtirib chiqish va shu yo‘l bilan tarjimadagi xato va kamchiliklarni bartaraf qilishni topshirgan. Muhammad Ashraf Buxoriy ko‘rsatmaga ko‘ra, Mir Abu Tolib alHusayniy atTurbatiy nusxasini diqqat bilan tahrir qilgan. Shu zaylda asarning yangi, to‘ldirilgan tahriri vujudga keladi va u "Malfuzoti Temuriy" ("Temurning aytganlari") va "Voqeoti Temuriy" ("Temurning boshidan kechirganlari") nomi bilan taniladi. Keyinchalik undan ko‘plab nusxalar ko‘chirilgani ma’lum ¹.

Ma’lum bo‘ladiki, Boburiylar saltanatida "Tuzuki Temuriy" asosida ikkita mustaqil asar vujudga kelgan va ularning keyingi asrlarda tarqalishi bilan bog‘liq o‘ziga xos tafsilotlar bor.

"Tuzuki Temuriy" nusxasini dastlab Hindistonda yashagan ingliz zobiti mayor Devi 1779-yilda Angliyaga olib kelgan. So‘ngra arab tili professor ingliz mayori Uaytga uni ko‘rib chiqish uchun topshirgan. Uayt "Tuzuki Temuriy" ning forscha matnini nashrga tayyorlagan, mayor Devi esa uni inglizchaga o‘g‘irgan va ko‘rsatkich, izohlar bilan ta’minlagan. (Temur tuziklaridan)

Amir Temurning har bir harakatida, har bir yurishida, xar bir hulosasida Islom dinining ilohiy qudrati sezilib turadi. Temur o‘z tuzuklarida ta’kidlaganidek: "birinchisi,- davlat va saltanatinga bog‘langan mening birinchi tuzugim- Tangri taoloning dini va Muhammad Mustafoning shariatida dunyoda rivoj berdim. Xar yerda va xar vaqt Islom dinini quvvatladim", degan fikriga alohida e’tibor berish kerak.

Amir Temur nazarida Islom xalqni iymonda saqlaydigan, uni baxt saodatga eltadigan qudratli kuchdir. Shu manoda Amir Temur o‘z tuzuklarida " Dinga e’tiqod butun bo‘lsa, aslo naslimiz yuqotilmagay, tilimiz unitilmagay, e’tiqod susaysa, til emas, iymon ham unitilgay.", deb yozadi.

Go‘ri Amir yoki Amir Temur maqbarasi (15-asr boshi — 1405-yil) — Samarqanddagi me’moriy yodgorlik. Xalq orasida Go‘ri Amir yoki Go‘ri Mir (Mir Sayyid Baraka) deb nomlanib kelinadi. Maqbaraga temuriylar sulolasiga mansub kishilar (Amir Temur, uning piri Mir Sayyid Baraka, o‘g‘illari Umarshayx,

¹ <https://meros.uz/object/gori-amir-maqbarasi>

Mironshoh va Shohrux, nabiralari Muhammad Sulton, Ulugʻbek va boshqalar) dafn etilgan. Boburning taʼkidlashicha, dastlab Temurning nabirasi Muhammad Sulton Mirzo Samarqand qalʼasi yaqinida Toshqoʻrgʻon — tomonda Madrasa qurdirgan. Muhammad Sulton halok boʻlgach (1403), Amir Temur uning xotirasiga maqbara qurish haqida farmon beradi. Maqbara Madrasa hovlisining toʻriga bunyod etilgan.

1941-yil iyun oyida SSSR hukumati Temur va uning qarindoshlari qabrini ochishga qaror qildi. Ekspeditsiya tarkibiga OʻzSSR Xalq Komissarlari Soveti raisining oʻrinbosari, shuningdek, tarixchi va mutaxassis professor T. N. Qori Niyoziy, yozuvchi Sadridin Ayniy, sharqshunos A. A. Semenov, haykaltarosh-antropolog M. M. Gerasimov, arxeolog olim E. Masson kiritilgan. Ekspeditsiya aʼzolari sifatida arxeologlar V. A. Shishkin va Yahyo Gʻulomov, adabiyotshunos Hodi Zaripov, yozuvchi M. I. Sheverdin, antropolog L. V. Oshaninlar qatnashdilar. Qabrlarni ochish jarayonini suratga olish yosh operator M. Qayumovga ishonib topshirilgan.

Boshqa bir maʼlumotga koʻra, 1941-yilda Goʻri Amir maqbarasi yaqinida Inturist mehmonxonasi qurilishi munosabati bilan qabristonni suv bosgan. Bu Temuriylar maqbarasi qoldiqlarini yoʻq qilishi mumkin edi. Maqbarani vayron boʻlishini oldini olish uchun bir guruh olimlar antropolog Mixail Mixaylovich Gerasimov boshchiligida qazish ishlarini boshlaganlar[6]. T. N. Qori-Niyozov tomonidan tuzilgan OʻzSSR Hukumatining maxsus ekspeditsiyasi davomida qabrlarning haqiqiylikini aniqlash, dafn marosimi, Temur va uning avlodlarini dafn etish bilan bogʻliq boshqa holatlarni aniqlash, chuqur antropologik oʻrganish vazifasini bajargan².

Temur sunniy musulmon boʻlgan, ehtimol, Naqshbandiya tasavvufi, Hanafiy mazhabiga mansub boʻlib, u Mavarinnatda nufuzli boʻlgan. Uning bosh rasmiy diniy maslahatchisi va maslahatchisi hanafiy olimi Abdu l-Jabbor Xorazmiy edi. Termizda u Goʻriamirda Temur bilan birga dafn etilgan Balxlik rahnamo Sayyid Barakaning ustozlari taʼsiriga tushgan edi.

Temur hazrati Ali va Ahli-baytni yuksak qadrlashi bilan mashhur boʻlgan va turli olimlar tomonidan oʻzining "shiaparast" pozitsiyasi bilan eʼtirof etilgan. Biroq u shialarni ham sahobalarning xotiralarini tahqirlaganliklari uchun jazoladi. Temur, shuningdek, sunniylik uzrlari bilan shialarga hujum qilgani, boshqa paytlarda esa sunniylarga diniy sabablarga koʻra hujum qilgani ham eʼtirof etilgan. Aksincha, Temur saljuqiylar sultoni Ahmad Sanjarni Alamutda ismoiliylarga hujum qilgani

² https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Temur_tuzuklari

uchun yuqori baholagan bo'lsa, Temurning o'zining Anjudandagi ismoiliylarga qilgan hujumi ham xuddi shunday shafqatsiz edi. Amir Temur oz tasarruflarini Quroni Karim oyatlari va Paygambarimiz sallolohu alayhi vasallamning sunnatlariga togri kelgan joylarini eslatish bilan Quron va sunnatga muvofiq ish korishga harakat qilganini bayon qiladi. Amir Temur urushlardan birida, kim shayx Hisomiddin Sabzavoriyning uyiga kirib olsa, omon qoladi, degan amrni chiqardi.

Mazkur shayx Hisomiddin Sazavoriy shiya bolgan. Sohibqironning uning uyiga kirganlar omon boladi, deyishi esa shayx uchun katta obro edi. Tabiiyki, osha davr olchoviga kora, bir shiya odamga nima uchun shunchalik hurmat, degan savol paydo boladi. Amir Temur buni Paygambarimiz sallolohu alayhi vasallamning qilgan ishlariga moslab qilganligini bayon qiladi. Paygambarimiz sallolohu alayhi vasallam Makkai Mukarramani fath qilgan kunlari, kim Abu Sufyonning uyiga kirsam omon qoladi, deb elon qiladilar. Abu Sufyon osha paytda mushrik - kofir edi. Shunday bolsa ham Paygambarimiz sallolohu alayhi vasallam uning uyini omonlik joyi deb elon qildilar. Men, bir shiya odamning uyini omonlik joyi desam nima bolibdi, deydi.

Shuningdek, Amir Temur Islom hukmiga amal qiluvchilarni korsa ham juda mamnun bolar edi. Bu narsa ayniqsa Xuroson janubidagi Bishraveyh shahriga bolgan munosabatida yaqqol korinadi. Sohibqiron u shaharga yaqinlashganda uni yol chetida sodda kiyingan bir necha odam kutib oladi. Amir Temur ulardan «Shaharning amiri kim?», deb soraydi. Ular, amirimiz yoq, ozimiz qolimizdan kelganicha Quronu sunnatga amal qilib yashamoqdamiz, deyishadi. Bu gap Sohibqironni qiziqtirib qoladi-da, shahar bilan yaqindan tanishishga qaror qiladi. U yerning Imomi Husayn ibn Ishoq bilan birgalikda hamma narsa bilan yaqindan tanishib chiqadi. Aholining barchasi yoshu qari, erkagu ayol ilmi bolib, oqish-yozishni biladigan, bosh vaqtini ilmga sarflaydigan boladi. Hamma halol mehnat bilan mashgul boladi. Amir Temur ularga oltin bersa, hurmat qilganingiz uchun rahmat, ammo bu tillolarga hojatimiz yoq, ozimiz ishlab topganimiz yetadi, deyishadi. Aholining rahbari, imom Husayn ibn Ishoq ham qoliga ketmon olib dehqonchilik qiladigan boladi. Unga Amir Temur bir ot sovga qilsa uzr aytib olmaydi, ot mina olmayman, eshak minib organib qolganman deydi. Bu narsalardan xursand bolgan Amir Temur sharoit bilan yanada yaqinroq tanishadi. Sohibqiron bir dokondorning ayol xaridorga narsa tortib berayotib «Voy lullil mutaffifin» - «Torozudan urib qoluvchilarga voy bolsin» oyatini oqiganini eshitadi. Ayol ketganidan keyin borib dokondordan, «ozing oqigan oyatning manosini bilasanmi?», deb soraydi. U, bilaman, deb, oyat manosini aytib beradi. Bir oz savol-javobdan song, dokondor, torozu tortishda xiyonat qilib qoymay,

deb har kimga bir narsa tortganimda shu oyatni oqib turaman, deydi. Shuningdek, Amir Temur bir attorning oldidan otib ketayotib uning «Vazinuu bil qistosil mustaqiym» yani, «Va adolat tarozusi ila vazn olchanglar» oyatini oqiganini eshitib qoladi va osha attor bilan ham yuqoridagi oxshash suhbat va savol-javoblardan song Amir Temurga kopgina ozini xursand qiladigan narsalar ayon boladi.

Bishraveyhda qulf va qarovul yoq ekan. Odamlarni Islomga amal qilib yashaganlari uchun bunga ehtiyoj yoq ekan. Shuningdek, qozi ham yoq ekan. Yoshi ulug bolib qolgan Husayn ibn Ishoq birovning sokishganini yoki urishganini eslay olmasligini aytadi. Bu yerda oila buzilishi - taloq ham, birovning haqqini tortib olish ham yoq ekan. Bu haqiqatlarni bilib Amir Temur nihoyatda xursand boladi. Quron va sunnatga amal qilib yashayotgan bu muxlis - musulmon aholini taqdirlashga qaror qiladi. Amaldorlarini toplab majlis otkazadi.

Bishraveyhni «Dorul ilmi val omon» deb elon qiladi. Modomiki, Temur xonadoniga mansub hokimlar bor ekan, bu shahardan xiroj olinmaydi, hech kim, hech qanday bahona bilan bu yerga hujum qilmaydi, deb farmon chiqaradi.

Mana shuning ozi ham Amir Temurning Islomga, Quron va sunnatga amal qilib yashashni qanchalik uluglashini korsatib turadi. Amir Temurning mazkur farmoni osha shahar aholisining Quron va sunnatga amal qilib yashayotganlarini munosib taqdirlash bolishi bilan birga, boshqa shahar va qishloqlar aholisini ham shunday yashashga targib qilish hamdir.

Mazkur tahlillardan korinib turibdiki, buyuk vatandoshimiz, ulug Movarounnahr saltanatining quruvchisi, Sohobqiron Amir Temurni ozi rahmatiga olgan bolsin, qolganlarni hidoyat qilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Temur tuzuklari.
2. Ibn Arabshoh: Amir Temur tarixi. 1991-yil.324- betlar.Mehnat nashriyoti.
3. Yunus O'g'uz: Amir Temur. 2011-yil 2-jild.
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, 1994 yil.
5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Temur_tuzuklari
6. <https://www.xabar.uz/uz/jamiyat/amir-temur-va-islom>
7. <https://meros.uz/object/gori-amir-maqbarasi>
8. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction. — 2021.
9. Samatov K. Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society //Theoretical & Applied Science. — 2016. — №. 2. — C. 175-179.